

ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹԻ ԿԵՆՍԱՓԻԼԻՍՈՓՈՒՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՅՈՒՐԻ ԼՈՎԱԿԱՆՅԱՆ

XX դ. հայ մշակույթը հարուստ է վառ անհատականություններով, հատկապես՝ գրականության և արվեստի բնագավառում: Եվ այդ անհատականությունների շարքում իր բացառիկ տեղն ունի Լևոն Շանթը՝ գրող, գրամագորգ, մանկավարժ, փիլիսոփա և քաղաքագետ միաժամանակ: Սակայն մինչև այսօր դեռևս ըստ պատշաճի ուսումնասիրված չէ նրա դրական հարուստ ժառանգությունը, առավել ևս նրա փիլիսոփայական, գեղագիտական, մանկավարժական հայացքները: Մինչդեռ դրա անհրաժեշտությունն այսօր մեծ է ոչ միայն այն պատճառով, որ միանգամայն ինքնատիպ է նրա փիլիսոփայությունը, այլև՝ որ ուսուցողական է և դաստիարակող...

Լ. Շանթը ծնվել է 1869 թ. Կ. Պոլսում: Իսկական ազգանունը Նահապետյան է: Վարժարանում ուսանելու տարիներին հոր՝ Սեղբոս անվան հիմքի վրա նրան տրվել է Սեղբոսյան ազգանունը: 1884-1891 թթ. ուսանել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, ապա կրթությունը շարունակել Գերմանիայում՝ Լայպցիգի, Ենայի և Մյունխենի համալսարաններում, խորանալով հատկապես մարդաբանության, փիլիսոփայության, պատմության, մանկավարժության և հոգեբանության բնագավառներում, որպես ուսուցիչ ունենալով նշանավոր բնագետ, հոգեբան և փիլիսոփա Վիլհելմ Վոլդեմար (1832-1920): Շանթը վերադարձավ Կ. Պոլիս հեղափոխական շարժումների վերելքի օրերին և աշխատանքի անցավ Ռոդոսթոյի վարժարանում որպես տնօրեն: Գևորգյան ճեմարանի աղգային մթնոլորտը, Կովկասում ծավալված հասարակական-քաղաքական շարժումները ձևավորեցին նրա աշխարհայացքը, բնական է, որ նա չէր կարող անտարբեր մնալ իր շուրջն ընթացող իրադարձությունների հանդեպ: Հետագայում, անդրադառնալով այս շրջանի իրադարձություններին, նա գրում է. «Գիտակցության եկած օրես կապված էի, անշուշտ, մեր հեղափոխական շարժումներուն, դեռ Գևորգյան ճեմարանեն: Իմ բոլոր ընկերներս, ծանոթներս, իմ սիրելի մոտիկ մարդիկները այդ շարժման մեջ էին, և ես մոտիկեն ծանոթ էի ներսի, դուրսի բոլոր կատարվածներուն: Բայց ինքս գիտակցաբար մեջը չէի մտած: Ես իմ վրա նայած եմ միշտ իբրև գրչի մարդու և հեղափոխությունը նկատած եմ միշտ իբրև զենքի դործ, ես այդ զենքը չեմ գործածեր, պետք չէ որ մտնեմ զենքով քարոզողներու մեջ»¹: Այնուամենայնիվ, չնայած իր «գրչի մարդ» մնալու դիրքորոշումին, «թրքամիտ առաջնորդի մը մատնությունը» Շանթը դարձավ կասկածելի և դիմեց փախուստի. «Պոլսեն անցավ Կովկաս և անկե հաջողեցավ անցնիլ արտասահման ուսանելու, հույսը դրած իր գրչին և իրեն խոստացված նյութական

¹ «Հայրենիք», 1960, № 4, էջ 28:

համեստ միջոցներուն»²: Հեղափոխական իրադարձությունների զարգացումները հետագայում փոխեցին նրա դիրքորոշումը, և 1909 թ. Շանթն անդամագրվեց Դաշնակցությունը՝ գրական գործունեությունը համատեղելով քաղաքական գործունեության հետ: Ավելի ուշ, 1923 թ. գրած «Մտավորականություն և կուսակցություն» աշխատության մեջ վտարանդի մտածողն իր գավանանքի մասին գրում է. «Կրնաս եղած կուսակցություններեն ոչ մեկուն չպատկանիլ, բայց այն ատեն պետք է բարձրացնես քու սեփական դրոշակը, պետք է հրապարակ գնես քու կուսակցությունը դիցուք միայն քանի մը հետևորդներով, դիցուք և միս մինակ: Մտավորական մը պարտական է միշտ մասնակցիլ հանրային ղեկավարության գործին ու մտածումին. հակառակ պարագային կրնանա դասալիք մը մտավորականի իր կոչումեն ու պարտավորութենեն»³:

Առաջին հանրապետության խորհրդարանի ամենաակտիվ գործիչներից մեկն էր, որոշ ժամանակ նաև խորհրդարանի նախագահը: Ակտիվորեն մասնակցեց ազգային պատվիրակության Մոսկովյան բանակցություններին: 1920 թ. դեկտեմբերի իրադարձություններից հետո բազմաթիվ մտավորականների հետ Շանթը նույնպես բանտարկվեց: 1921 թ. փետրվարյան իրադարձություններից հետո ազատվեց բանտից և բազմաթիվ մտավորականների, քաղաքական և ռազմական գործիչների հետ, Պարսկաստանի վրայով, հեռացավ հայրենիքից, նախ՝ Ֆրանսիա, ապա Եգիպտոս, վերջնականապես հաստատվելով Բեյրութում, որտեղ Նիկոլ Աղբալյանի գործունե մասնակցությամբ հիմնադրեց Բեյրութի «Հայ ճեմարանը»: Հետագայում նա հաճախ էր հիշում իր բանտարկությունը և ամբողջ կյանքում չմոռացավ բանտապահ այն հայ երիտասարդ զինվորին, որը կոպտորեն հրում էր իրեն և ամեն անգամ այդ իրադարձությունները հիշելիս կրկնում էր, թե մահը շատ ավելի նախապատվելի էր այդ օրը:

Շանթն այն բացառիկ արևմտահայերից էր, որ բախտ ունեցավ ուսանելու էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում, որտեղ այդ տարիներին ի շարս այլոց ուսանում էին նաև Կոմիտասը, Ն. Ադոնցը, Ն. Աղբալյանը, Վառժանը և ուրիշներ: Հոգևոր ճեմարանի մթնոլորտը հայկականության իր դրոշմը դրեց Շանթի պատանեկան հոգու վրա: Այստեղ նա ճանաչեց իր հայրենի բնաշխարհը, ծանոթացավ ժամանակակից ռուսական դրականությանն ու քաղաքական շարժումներին, և, ինչպես նկատում է իր բարեկամներից և ժամանակակիցներից մեկը՝ Գ. Իփեկյանը, «հոն զգաց իբրև հայ իր պարտականությունը նվիրվելու հայ ժողովուրդի ծառայության» և «հոն է որ ինք դարձավ ամենեն արևմտահայ արևելահայը և ամենեն արևելահայ արևմտահայը. մեկ խոսքով ամբողջական հայը. միաժամանակ և լայնախոհ հայը. հավասարապես սիրող ու գնահատող այդ բոլորին արժեքներն ու արժանիքները»⁴: Առաջին հանրապետության գոյության տարիներին սուր էր հատկապես «արևելահայ» և «արևմտահայ» հակադրությունը, որը վճռականորեն մերժում էր Շանթը և, ինչպես նկատում է Ս. Վրացյանը, վնասակար էր համարում նույնիսկ դրա արժարժումը: «Ի՞նչ արևմտահայ,

² Գ. Ի փ է կ ե ս ն. Շանթի գրական վասակը. — «Ակօս», 1952, № 2-3, էջ 42:

³ Լ. Շանթի երկերը. հ. 5, Պեյրութ, 1948, էջ 143:

⁴ Գ. Ի փ է կ ե ս ն, նշվ. աշխ., էջ 40:

ի՞նչ արևելահայ մի՛այն հայը բավական չէ՞: Մարդը փնտրեցե՛ք, անհատի արժեքը գործի համար և ո՛չ թե ծննդավայրը...»⁵, – հաճախակի կրկնում էր նա:

Լ. Շանթի աշխարհայացքը վերջնականապես ձևավորվեց գերմանական համալսարաններում և եվրոպական փիլիսոփայական և գեղագիտական գրականությունների տակ: Մի կողմից հոգևոր կրթություն և հոգևոր դաստիարակություն Գևորգյան ճեմարանում, իսկ մյուս կողմից՝ եվրոպական համալսարանական գիտությունն ու փիլիսոփայությունը «երկատեցին» նրա էությունը: «Երկատվածությունն», ընդհանրապես հատուկ է բոլոր մարդկանց և առավել սուր դրսևորումներ է ստանում Մեծ անհատականությունների մոտ: Ֆ. Նիցշեն իր «երկրորդ Ես»-ին բացահայտեց բավականին ուշ, երբ արդեն երեսուն տարեկան էր, մինչդեռ Կ. Յունգն իր «երկրորդ Ես»-ին բացահայտեց դեռևս մանուկ հասակում: Մեզանից յուրաքանչյուրն ապրում է այդ «երկատվածությունը», բայց, քանի որ նման երկատվածությունն ընդունված չէ հասարակության մեջ, շատերը թաքցնում են իրենց իսկական էությունը, իրենց «երկրորդ Ես»-ը և համառորեն փորձում են լռել նրա մասին: Մինչդեռ Նիցշեն, գուցե և անզգուշաբար, բայց նաև միանգամայն պարզորոշ խոսում է այն ամենի մասին, ինչի մասին գուցե և չպիտի խոսեր, որովհետև հասարակությունը դեռևս պատրաստ չէր այդ խոսակցությունը: Խոսելով Նիցշեի մասին, Կ. Յունգն իր «Հիշողություններ»-ի մեջ գրում էր. «Ինչ-որ հիվանդաբան անհասկացություն կար նրանում, որ Նիցշեն առանց սարսափի և ոչինչ չկասկածելով իր «երկրորդ Ես»-ին հնարավորություն տվեց աշխարհի հետ խոսելու այնպիսի բաների մասին, որոնք աշխարհը չգիտեր և չէր էլ ուզում իմանալ: Նա մանկան նման հավատացած էր, որ գտնելու է նրանց, ովքեր կիսում են իր հափշտակվածությունը և ընդունելու են «արժեքների վերարժեկտրման» իր տեսությունը... Փոխարենը նա հայտնվեց ողբերգական միայնության մեջ, բոլոր նրանց նման, ովքեր չհասկանալով իրենց գանձարանը բացում են տղետ ու աղքատ ամբոխի առաջ»⁶:

«Երկատված» էր նաև Շանթի էությունը: Համենայնդեպս, այդ է վկայում ինչպես Վանահայրն, այնպես էլ Աբեղան «Հին աստվածներ»-ի մեջ, որի մեջ Շանթը դրել է իր էությունը, որի մասին կխոսենք ստորև: Այդ է վկայում նաև Գ. Նարեկացու և նրա «Մատյան»-ի շանթյան ըմբռնումն ու վերլուծությունը... Այս երևույթը լավ է նկատել հատկապես նրա աշակերտներից և մերձավոր բարեկամներից մեկը՝ Գ. Շահինյանը. «Առհասարակ խորհրդավոր բան մը ունեին Շանթի բնազանցական, փիլիսոփայական միտքերը: Իր կյանքը երկվություն մըն էր եղած սկիզբեն իսկ. երազող բանաստեղծ սլատանի՝ հմայվեր էր գիտության խելացնոր առաջադիմությունեն, նետվեր՝ անոր ոլորապտուկտին մեջ, առանց դադրելու նախկին երազողը ըլլալե: Գևորգյան ճեմարանի կրոնական շունչը և գերմանական համալսարաններու դրապաշտ իմաստասիրությունը տարօրինակ կերպով

⁵ Ս. Վ. Բ. Գ. Ե. Կ. Ն. Շանթի հետ. – «Ակոս», 1952, № 2-3, էջ 21:

⁶ К. Г. Ю н г. Воспоминания, сновидения, размышления. М., 1998, с. 134. Այս մասին ավելի հանգամանորեն, տե՛ս Յ. Ու. Հ. Ու. Կ. Կ. Ն. Կ. Ն. Հոգեվերլուծական փիլիսոփայություն (Ֆրոյդ, Յունգ, Ֆրոմմ). Երևան, 2001, էջ 33-36:

Հյուսիսներ էին իրարու»: Այգ «երկվությունը» ճակատադրական եղավ նրա համար: Այնտեղ, որտեղ «խորհողը, բանաստեղծը, տեսանողը թափ են առեր, սլացքեր դեպի վեր՝ դիտնականը սանձեր է սլացքը: Հոն ուր գիտնականն է գործի սկսեր՝ գեղարվեստագետն է միջամտեր, գիտության շիտակ, բայց չոր վերացականությունը քիչ մը արվեստով թարմացնելու: Եվ Շանթ չէր եղած կատարյալ գիտնական, չէր եղած նաև կատարյալ այն արվեստագետը, որ կրնար ըլլալ»⁷: Երկվության այդ զգացումը խորապես ասլոց նաև Շանթի մեծ բարեկամը՝ Նիկոլ Աղբալյանը: Նա իր մասին հաճախ էր ասում, որ «հեղափոխական շարժումը գուրս հանեց ինձ իմ ակոսից: ...Սուրը չթողեց որ երգիչ դառնամ, երգը չթողեց որ մարտիկ դառնամ»⁸: Եվ եթե ասվածը որոշ առումներով իրավացի է Ն. Աղբալյանի նկատմամբ, որքանով նա իսկապես կարող էր դառնալ մեր իրականության մեծագույն գրագետներից մեկը, այն ճիշտ էր նաև Շանթի առնչությամբ, որովհետև նա կարող էր մեծ լինել և՛ որպես արվեստագետ, և՛ որպես գիտնական, և՛ որպես քաղաքական և ազգային գործիչ, թույլ չտալով սխալ մոտեցումներ, ինչպես հայ եկեղեցու մասնատման, այնպես էլ խորհրդային Հայաստանի հանդեպ ունեցած իր «անբարյացկամ» վերաբերմունքով, թեկուզ և դա բխում էր իր համոզմունքներից: Քանի որ նա իր հասարակական-քաղաքական հայացքներով «համոզված հակաակորդ մըն էր համայնավարության, ու ջերմ ջատագով մը ժողովրդավար սկզբունքներուն»⁹: Հոգեկան նման «երկատումն», անկասկած, ունի նաև որոշակի օբյեկտիվ հիմք՝ Հայկական բարձրավանդակի հակասականությունը: Անդրադառնալով այս խնդրին, Հ. Ասատրյանը նկատում է, որ Հայկական բարձրավանդակը կազմված է հովիտներից, անգնդախոր ձորերից ու հսկայակարկառ լեռնաշղթաներից, որոնցից յուրաքանչյուրն իր կնիքն է դրել Հայի հոգեկանի ձևավորման վրա. «Հովտական ապրումը հային պարզեցել է իգեալիստական ոգեաշխարհ. կիրճերի և լեռների զգացումը՝ դրան միացրել է խորհրդապաշտական երանդը: Հայ ոգում իգեալիստական և խորհրդապաշտական դժերն այնպես են խառնվել իրար, ինչպես մեր աշխարհում միմյանցով պայմանավորվող հովիտը, կիրճը և լեռը»¹⁰:

Խոսելով Լ. Շանթի կյանքի և գործունեության փոխհարաբերությունը և փոխադարձ կապի մասին, Մուշեղ Իշխանը գրում է. «Մարդեր կան սակայն, որոնց դործը կարելի է բաժնել իրենց անձեն: Լ. Շանթը այս խումբին կը պատկանի՝ Իր գլուխ գործոցը ոչ «Հին աստվածներ»-ն է, ոչ ալ «Կայսր»-ը. այլ իր իսկ անձնավորությունը, որ քար առ քար բարձրացած, ամբողջացած և գեղեցկացած ստեղծում մը կը ներկայացներ: Իր հոգիին պես՝ Լ. Շանթի գրականութունն ալ հարատև վերելք մը եղաւ...

Աստիճանական վերելքի այս ճամբուն վրա, որքան իր անձը կատարելագործվեցավ իբրև մարդ, նույնքան և իր գրականութունը հարստացավ իբրև արժեք»¹¹: Եվ դա միանգամայն բնական է, որովհետև, ընդունված

⁷ Գ. Շ ա հ ի ն ե ա ն. Տպաւորութիւններ Լեւոն Շանթէն. - «Ակօս», 1952, № 2-3, էջ 215:

⁸ Մ. Ի շ ի ա ն. Երեք մեծ հայեր. Պեյրոթ, 1952, էջ 45:

⁹ Գ. Շ ա հ ի ն ե ա ն. Նշվ. աշխ., էջ 212:

¹⁰ Հ. Ա ս ա տ Ր յ ա ն. Արթնացի՛ր, հայ մարդ. Երևան, 1998, էջ 39:

¹¹ Մ. Ի շ ի ա ն. Նշվ. աշխ., էջ 70:

ճշմարտությունն է, որ ինչպիսին մարդն է, այդպիսին էլ նրա փիլիսոփայությունն է, որովհետև հեղինակը չի կարող իր ստեղծագործությունների մեջ դնել մի բան, որը չկա իր հոգու մեջ: Հետևաբար, յուրաքանչյուր հեղինակի ստեղծած գրական հերոսը անպայմանորեն հանդիսանում է նրա հոգեգծերի այս կամ այն կողմի արտահայտողը: Այդ են վկայում, հատկապես, Շանթի «Հին աստվածներ» ստեղծագործության հերոսները՝ Վանահայրն ու Աբեղան: Գ. Շահինյանը, որը սերտ հարաբերությունների մեջ էր Լ.Շանթի հետ, իր «Տպավորությունների» մեջ գրում է. «Եվ Աբեղան ու Վանահայրը միշտ ներկա էին Շանթի հոգիին մեջ. ճիշդ է. իր կյանքի հաջորդական երկու շրջանները բնորոշող տիպարներն են անոնք. բայց Վանահայր Շանթը գոյություն ունեցած է նաև պատանության շրջանին, ինչպես Աբեղա Շանթը՝ հասունության ու ծերության»¹²: Աբեղայի նման կենսախիղճ ու երազող և Վանահոր նման խոհեմ անապատական միաժամանակ, համոզված, որ մարդու «վերթևումը» վախճան չունի, որ կյանքի ընթացքը հավերժական վերելք է ենթադրում, որտեղ գործում է հավերժական կառուցման ու «քանդումի» սկզբունքը, որը երբեք չի ավարտվում, որովհետև Աստծո տաճարն ավարտ չունի, քանի որ «հենց որ ավարտի՝ ալ տաճար չէ Աստծու, այլ կռատուն»:

XIX դ. վերջի Եվրոպան հիշեցնում էր ընկերային և հասարակական տարբեր գաղափարների և տեսությունների մի յուրատեսակ խառնարան: «Դարասկզբի անհատապաշտ տեսություններն ու սկզբունքները եղբայրություն, հավասարության և ազատության դիմակին տակ սքողված արդեն կորսնցուցեր էին իրենց հմայքը»¹³, – գրում է Իփեկյանը: Բազմատեսակ ընկերվարական հոսանքներ վերջնականապես հանգել էին Մարքսի ու էնգելսի դասակարգային պայքարի տեսությանը, որոնք նույնպես իրենց կնիքը դրեցին Շանթի աշխարհայացքի ձևավորման վրա: Այլ խնդիր է, թե թուրքահայ իրականության մեջ որքանով էր իրականանալի ընկերվարականության գաղափարների իրագործումը կամ հնարավոր էր ընդհանրապես: Մուշեղ Եպիսկոպոսը բերում է Այտըր Լուիզի միտքը՝ ուղղված արևմտահայ քաղաքական գործիչներին. «Դուք առայժմ սոսիալիզմի վարդապետության ուսուցումին պետք չունիք բնավ, որովհետև քաղաքակրթությունն է, որ կը պակսի ձեր երկրին մեջ: Եթե ես հայ ծնած ըլլայի ու թուրքի մեջ ապրեի, ներկայիս պիտի լուեի և սոսիալիզմ բառը բերանս իսկ պիտի չառնեի: Այդ երկրին մեջ տիրող ներկա պայմաններուն տակ՝ սոսիալիզմ քարոզելը կը նմանի քարե սալահատակներու վրա սերմ ցանելուն, և վա՛յ անոր, որ քարի վրա սերմ ցանելով հունձքի պիտի սպասե»¹⁴: Սակայն հայ քաղաքական գործիչներն ամենևին չէին մտածում այս հանգամանքի վրա և տարված համաշխարհային հեղափոխության և «սոցիալիզմի» դադարներով, ամենևին չէին ուղում լսել անդամ պայմանների բացակայության կամ հանգամանքների ոչ բարենպաստության մասին: Ավելին, որպես հակակշիռ նման մտածողության առկայության առաջ էին

¹² Գ. Շահինյան, նշվ. աշխ., էջ 215:

¹³ Գ. Իփեկյան, նշվ. աշխ., էջ 43:

¹⁴ Մ. Եպիսկոպոս, «Ընկերաբանական» նոր մարզանքներուն առիթով. – «Ազատամարտ», 16.XVI.1910:

քաշում թուրքական իրականության չիմացությունը: «Իրողությունն այն է, որ մեր երկրին մեջ գոյություն ունի բանվորություն մը...», – հայտարարում էր Ռ. Դարբինյանը և ավելացնում, որ վերջապես «Սոսիալիզմը ամբողջ աշխարհայացք մըն է, որ կը զբաղի ոչ միայն տնտեսական հեղաշրջման փրոպագանդով, այլ և հասարակական կյանքի բոլոր երևույթներով, երեսներով»¹⁵:

Շանթի աշխարհայացքի ձևավորման վրա մեծ է հատկապես դերմանական մշակույթի և դերմանական նորագույն փիլիսոփայության ազդեցությունը, ի դեմս Ֆ. Նիցշեի փիլիսոփայության, իր ծայրահեղ «անհատապաշտ» հիմքով, ուժապաշտության և Գերմարդու տեսությանը, որին դալիս էին լրացնելու Հ. Իբսենն իր թատերգություններով և Ռ. Վադեներն իր երաժշտությամբ: Այսինքն, փիլիսոփայությունը, գրականությունը և գեղարվեստն ու դիտությունը թե թեի տված հայտարարում էին ուժեղ կամքի տեր անհատի ծնունդը, ծնունդը Գերմարդու, որը մի տեսակ կիսաստված էր կամ պիտի դառնար: Խոսելով Լ. Շանթի մասին, Գ. Իփեկյանը դրում է. «Իր պայմանադրական կեղծիքի դեմ ըմբոստացումով Նիցշեական էր, իր անխնա ճշմարտության ձգտումով Իբսենական, իր որոնող ու ձգտող հոգեբանությունով հայ էր»¹⁶: Անհատապաշտ դպրոցը ձգտում էր ի հայտ բերել ճշմարտությունը և վերջ դնել ամեն տեսակի կեղծիքներին և պարտադրված պայմանադրական կաշկանդումներին, որոնք «կը ծառայեն միայն մարդը մանրացնելու, աղճատելու և դարձնելու դառնացած էություն մը, թևաթափ և անկարող մեծ թռչններու, և դատապարտված միայն գետնաքար խողովակումներու»¹⁷, – գրում է Իփեկյանը: Մարդը վեր է կանգնած ամեն տեսակի պայմանականություններից: Մարդը կարիք ունի իրական ազատության: Նա ցանկանում է հաղթահարել իրեն կաշկանդող կրոնական և բարոյական բոլոր շղթաները: Նա ձգտում է դեպի վեր, դեպի բարձունքները. «Ամեն ինչ կամ ոչինչ»՝ ահա նրա հիմնական սկզբունքը, որը կարող է նրան երջանկություն պարգևել: «Ամեն ինչ» ունեցողը զորավոր մարդն է, իսկ ամենազորավորը՝ «Մինակ մարդն է», հայտարարում է Իբսենի հերոսը՝ գոկտ. Շտոկմանը: Այս դադափարախոսությունը հարազատ է Լ. Շանթի կենսափիլիսոփայությանը, որով և պայմանավորված է «Տոթթ. Շթոքմանի» սեփական թարգմանությունը, չնայած այն հանդամանքին, որ այն արդեն թարգմանված կար:

Լ. Շանթի փիլիսոփայության հիմքում ընկած է կյանքը: Կյանքն այնպես, ինչպես որ կա, առանց լրացուցիչ դունավորումների, հնարավորինս պարզ և ճշմարիտ: Եվ չնայած իր կրած բազմաբնույթ ազդեցություններին, այնուամենայնիվ, նրա փիլիսոփայությունը բխում է կյանքից: Խոսելով նրա փիլիսոփայության մասին, Մ. Իշխանը դրում է. «Գրքունակ և սորվված փիլիսոփայություն մը է՛ր իրը, այլ բնությունը դիտելով, բնությունն հանված դրական մտածելակերպ մը...» Նրա ըմբռնումով «կյանքը կռիվ է, մաքառում, ձգտում, բարձրացում: Յուրաքանչյուր հանդրվանք ետք՝ նոր բարձունք մը կը պարզվի մեր առջև: Պետք է անվերջ կռվիլ և

¹⁵ «Ազատամարտ», 17.VI.1910:

¹⁶ Գ. Ի փ է կ ե ս ն. Նշվ. աշխ., էջ 52-53:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 44:

անվերջ առաջանալ՝ առանց ետ նայելու: Տկարները, տատամսողները, ուղացողները ոտնակոխ կ'ըլլան: Կարևորը մեր նվաճած Հանրավանները չեն, այլ այն պայքարը, որ կը մղենք նպատակի ճամբուն վրա»¹⁸:

Ճշմարտությունը պահանջում է, որ մենք վեր կանգնենք ամեն տեսակի արժևորումներից, համակրանքի և հակակրանքի զգացումներից, որը Ֆ. Նիցշեն բնութագրում է «բարուց և չարից անդին» բանաձևումով: Անկասկած, Նիցշեի, Իբսենի և Վագների տեսությունները յուրատեսակ ընդվզում-ըմբոստացումներ են հասարակութային մեջ տիրապետող արժեքային համակարգերի, ինչպես նաև որպես ճշմարտություններ ընդունված կեղծիքների հանդեպ: Եվ քանի որ XIX դ. վերջի – XX դ. սկզբի հայ իրականութային մեջ տիրապետող արժեքային համակարգը վերափոխման սուր կարիք էր զգում՝ այստեղ շատ արժեքներ պարզապես գլխիվայր էին ներկայացված, Շանթի համար ուժապաշտ փիլիսոփայությունը դարձավ այն միջոցը, այն գեները, որով նա փորձեց վերափոխել Ուժի և Բարու մասին հայ իրականութային մեջ արմատակալած սխալ պատկերացումները: Նա խորապես հավատացած էր, որ ամեն կարգի նախապաշարումներից և մարդկային տկարություններից անհատի աստիճանական ազատագրման շնորհիվ կարելի է հասնել մարդկային հասարակութային, մասնավորապես, հայ հասարակութային բարձրացմանը: Չնայած պատմությունն առանձին անհատների պատմությունը չէ, այնուամենայնիվ Շանթը համոզված էր, որ պատմական անհատներն են, որ բարձրացնում են մարդկությանը, և լինելով եվրոպական ընկերվարական հոսանքների ազդեցութային տակ, այնուամենայնիվ, բացառիկ էր նաև ընկերվարական իր ըմբռնումների մեջ, մնալով անհատապաշտ ընկերվարական: Ընդունելով հավասարութային, ազատութային և եղբայրութային իդեալների անհրաժեշտությունը, միևնույն ժամանակ հասարակական առաջընթացի համար կարևորում էր ազատագրումը մարդկային անհատի հոգու մեջ թաքնված «ներքին թշնամիներից», «որոնք ոչ թե դիրք բռնած էին փողոցի մը անկյունը, այլ՝ դարան մտած՝ նույնիսկ անհատի հոգիին մեջ»¹⁹, – գրում է Օ. Թոփուզյանը: Իր «ներքին թշնամիներին», «ներքին բռնակալներին», այսինքն՝ սեփական թուլություններն ու պակասությունները հաղթահարած անհատն է, որ կարող է բարձրանալ դեպի ինքնակատարելագործման բարձունքները: Ճիշտ է, Աստված է ստեղծել ինչպես բնությունը, այնպես էլ մարդուն: Ընդ որում, մարդուն նա ստեղծել է ոչ միայն իր պատկերով, այլև՝ իր նմանությամբ: Սակայն դա ամենևին չի նշանակում, որ Աստված ավարտել է իր գործը: «Բայց ո՞վ ըսավ ձեզի, թե Աստված ավարտել է արդեն իր ստեղծագործությունը: Չե՞ք տեսներ ի՞նչ վայրի ու վայրիվերո արարչություն, և մենք բոլորս ի՞նչ թշվառ ու հակասական արարածներ: Ո՛չ, դուք դեռ մարդ չեք, դուք դեռ այն մարդը չեք, որ Աստված ստեղծել կուզե. դուք դեռ մարդու մեկ նախնական նմուշն եք միայն: Աստծու առաջին փորձերը անասուն են մարդ ստեղծելու»²⁰ (ընդգծ.՝ Յու. Հ.), – ասում է Շանթի հերոսը:

¹⁸ Մ. Ի շ խ ա ն. Նշվ. աշխ., էջ 79:

¹⁹ Օ. Թոփուզյան. Լեւոն Շանթի աշխարհայեացքը. – «Ակոս», 1952, № 2–3, էջ 87:

²⁰ Լ. Շ ա ն թ. Երկեր. Երևան, 1989, էջ 564:

Ինականաբար, ինչպես Ֆ. Նիցշեի, այնպես էլ Լ. Շանթի համար մարդը հանդես է գալիս սչ թե որպես նպատակ, ինչպես ընդունում էին XVIII–XIX դդ. լուսավորիչները, այլ՝ որպես սիմբոլ ավելի կատարյալ «իդեալ մարդու», կամ ինչպես Ֆ. Նիցշեն է ընտելացրում՝ Գերմարդու ստեղծման համար. «Ի՞նչն է մարդու մեջ մեծ՝ որ նա կամուրջ է և ո՛չ նսրատակ... Մարդը լար է՝ ձգված կենդանու և գերմարդու միջև, – լար՝ անդունդի վրա»²¹: Ինտելեկտի մեջ դործում են զարգացման օրենքները, որոնց շրջանակներում բոլոր էակները մինչև այժմ ստեղծել են ավելի կատարյալը, որը գերազանցում է իրեն: Բնականաբար, այդ օրինաչափություններին հետևելու է նաև մարդը. նա նույնպես պարտավոր է «մի բան ստեղծել իրենից վեր»... Հեռուաբար, յուրաքանչյուր սերնդի առաջ հրամայաբար դրվում է նույն հիմնահարցը՝ դուք ի՞նչ եք արել մարդուն հաղթահարելու համար, իսկ հաղթահարելու խնդիրն առկա է, որովհետև ձեռնարկից յուրաքանչյուրն անցել է «ճանապարհը ճիճվից մինչև մարդ, քայլ ձեռք մեջ դեռևս ճիճու է շատ բան: Երբեք դուք կապիկ էիք, և նույնիսկ դեռ հիմա մարդը ավելի կապիկ է, քան որևէ կապիկ»²², – հայտարարում է Նիցշեի Ջրագաշտը:

Ի՞նչ է կյանքը, որին այնքան մեծ խորհուրդ, բովանդակություն և իմաստ ենք տալիս: Ընդամենը մի «Փոս» է, անհատական և անկրկնելի, որը փորում է մեղանից յուրաքանչյուրն իր ծնված օրվանից մինչև իր կյանքի վերջը, փորում է սեփական եղունգներով, ուղեղով և սրտով: Այդ եզրակացությունն է հանգել «Հին աստվածներին» ձգնափորը՝ նա, որ թողել է իր թագավորությունը, իր վայելքներն ու զվարճությունները, իշխանությունն ու փառքը և վանականի սքեմը հաղած՝ իրեն նվիրել է ապաշխարհությունից քարոզչությունը, որովհետև «Ունայնությունն ունայնությունց» է համարել աշխարհի բոլոր վայելքները: Սակայն ձգնափորի հոգին իր Անսպասումն ունայնության է իր խաղաղվել, որովհետև նա հանդես է այն տխուր եզրակացությունը, որ Ունայնությունն է նաև այդ ամենը: Միակ իրականությունը կյանքի դատարկությունն է, կյանքի «փոսը», որը «փորեր եմ, փորեր, նայե՛լ այս եղունգներովս, ուղեղովս ու սրտովս, փորեր եմ անընդհատ ծնած օրես մինչև վերջին վայրկյանը, փորեր եմ ու որոնք տակեն բան մը գտնելու համար, կարևոր բան մը. փորեր եմ ու պաշտպաններ, որ այդչափ աշխատանքս չկորչի...», որովհետև դա է միակ բանը, որ «իմս է, իմ ստեղծածս: Միտ՛կ բանը, ա՛յ այդ փոսը, այդ դատարկ փոսը, այդ մի՛շտ դատարկ փոսը, որ ինչքան փորես, այնքան ավելի դատարկ կդառնա»²³: Նույն խնդրի առաջ կանգնած է նաև երիտասարդ Աբեղան, որին միշտ թվացել է, թե ընտրել է կյանքի միակ ճշմարիտ նախապարհը, մինչդեռ իր ասորած կյանքը նույնպես «Ունայնություն փոս» է, որը լցվում է միայն երազներով, հույսերով, կարոտներով, նոր կյանքի սպասումներով, իզձերով, տագնապներով ու տենչերով, ցնորքներով ու պատրանքներով... Նրանք, ովքեր թողել են Աշխարհն ու եկել են այդ Անսպասում, համոզված են, որ կյանքի նպատակը հողու կատարելագործումն է, հոգու բարձրացումը:

²¹ Ֆ. Նիցշե. Այսպես խոսեց Ջրագաշտը (գիրք ամենքի և ոչ ոքի համար). Երևան, 2002, էջ 39:

²² Նույն տեղում, էջ 37:

²³ Լ. Շանթ. Նշվ. աշխ., էջ 384:

«Ով եկեր է Հոս ինձի Հետ իմ անապատս, պետք է ավելի վեր ըլլա, քան մարդը: Իսկ չարեն թող վախնա ա՛ն, ով չի կտրեր իր բոլոր շղթաները աշխարհքին Հետ, իր անցյալին Հետ, իր հուշերուն Հետ, վշտերուն, իր ուրախություններուն... Հոս կրքեր չկան, Հոս բնագրներ չկան, Հոս սուրբ Հոգին է միայն, Հոս մի՛տքն է միայն, վեր խոյացող մի՛տքը դեպի ճշմարտությունը, դեպի Աստված»²⁴: Վանահայրը համոզված է, որ «տանջանքն է, որ կբարձրացնե հոգին, տառապանքն է, որ կմաքրե», և այդ հավատով է նա թողել Աշխարհն ու Կյանքը ու եկել է այս մենավոր կղզին և ամենայն գոփոխություններ պահպանում է այն, որ Աշխարհը չմտնի կղզի: «Աշխարհքը մուտք պիտի չունենա՛ այս կղզին: Ո՛չ», – ասում է Վանահայրը²⁵: Սակայն կարո՞ղ է արդյոք Վանահայրը հաղթել բնությանը, երբ հրամայաբար ծառանում են բնության օրենքները... Աշխարհից ու կյանքից հեռացած վանականներին գրեթե ամեն գիշեր այցելում են պատրանքները, «գորշ սավանին մեջ փաթթված կնկա մը պես», դալիս են խմբերով, գալիս են գինեպան Ուսեփի, դրացի Գալիոյի, չվի փչող կույր Ակոբի, տհուլ զարնող Մինասի կերպարանքով՝ ձեռքերին դինի, օղի, ուտելիքներ, խորոված, գալիս են, ինչպես ծարավի աչքին՝ ջուրը ու չեն հեռանում, մինչև չես տալիս Տիրամոր անունը... Սակայն, ինչպես խոստովանում է Տիրացուն, «հակառակի պես ալ, կարծես, մտքես կգողնան Տիրամոր անունը. կփնտրեմ, կփնտրեմ, հա՛, հա՛, լեզվիս ծայրն է, բայց չեմ կրնար ըսել՝ «Սուրբ կույս Մարիամ»²⁶: Գալիս են ուրվականների նման ու գիշերն ամբողջ տանջում են վանականներին և առավոտյան ծծումբի ծխի պես բարձրանում ու առաստաղի գերանների արանքում անհետանում... Իզուր են Վանահոր ջանքերը, փորձերը՝ ապարդյուն: Աշխարհն իր վայելքներով, իր ուրախություններով, իր կրքերով ու ցանկություններով մտել է կղզի և ահա եկել է Աբեղան Վանահորն ասելու, որ Հին աստվածները մեռած չեն, Հին աստվածները կան, որ «...կյանքի մեհյանը խորտակում չունի, ինչպես և ինքը կյանքը»²⁷: Իսկ կյանքը անընդհատ պայքար է, անընդհատ մրցակցություն է և անընդհատ վերելք... «Ամեն մարդ ինք պիտի բանա իր ճամփան», – ասում է Վանահայրը: Յուրաքանչյուրը մղում է իր պայքարը, յուրաքանչյուրը պայքարում է հանուն իր Ազատության և որոնում է իր Ազատությունը և ոչ թե Ազատությունն ընդհանրապես: «Սուտ է, ազատությունը դուն կփնտրես քեղի համար, միայն քեղի: Ուրիշի ազատությունը քու շղթան է»²⁸, – Սարտրի Հերոսի նման և նրանից շատ ավելի վաղ հայտարարում է «Շղթայված»-ի Հարձը: Մեղ համար ազատություն որոնելով, միևնույն ժամանակ մենք բռնանում ենք ուրիշների վրա, սահմանափակելով ուրիշների ազատությունը, բնականաբար, եթե մարդն ազատություն է ուզում, եթե ուզում է հրաժարվել իր շղթաներից, պարտավոր է նախ ընկճել իր կրծքի տակ նստած բռնակալին. «Եթե կուզե՛ք, որ փրթին ձեր բոլոր շղթաները, ընկճեցե՛ք այն բռնակալը, որ կտիրե ձեզմե ամեն մեկուն կրծքին տակ, մեռցուցեք ձեր մեջի բռնակա-

²⁴ Նույն տեղում, էջ 375:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 362:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 374:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 361:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 561:

լը»²⁹: Միայն այս դեպքում է հնարավոր ազատութեան իրականացումն ընդհանրապես: Միայն այս դեպքում է մարդը դառնում իսկապես ազատ: Շանթը հանգել է այն եզրակացութեանը, որ մեր անկախութեան ու ազատութեան կորստի, մեր ստրկական ու արհամարհված գոյութեան պատասխանատուն նաև մենք ենք. «Մենք ենք, որ շղթաներու տակ կպահենք անհնազանդ որդին, այն ըմբոստ հոգին, որ ճկվիլ չուզեր Աստծու կամքին»³⁰:

Կյանքն անընդհատ պայքար է, անընդհատ վերելք է, մաքառում, ձգտում ու բարձրացում: Յուրաքանչյուր հաղթահարված բարձունքից հետո դալիս է մի նոր բարձունք, հետևաբար, «պետք է անվերջ կռվել ու անվերջ առաջանալ, առանց ետ նայելու», առանց նահանջի: «Ու ես ահա կըսեմ ձեզի: Ամրացուցե՛ք ձեր ոտքերուն կապիչները, պնդեցե՛ք ձեր գոտին ու ձեր սրտերը: Դեռ երկար, դեռ շատ է երկար այն ճամփան, որ քալեք պիտի: ...Բարձրացե՛ր եք դուք բարձր սարերը, մազլցե՛ր եք դուք ժայռ գազաթնները: Ես ալ գազաթն մոտ կկարծեի: Բանի վարեն կղիտեի, մոտիկ կերևար, քանի իրեն կմոտենամ, հեռու՛ է, երկար»³¹, – ասում է Շանթի հերոսը և դա բնական է, որովհետև անհաղթահարելի է «նպատակի գազաթնը», քանի որ այն հաղթահարելուց հետո վերածվում է սովորական մի հանգրվանի, որից սկսվում է վերելքը նոր գազաթնների: «Մի՛ կենար ու մի՛ նայիր ետ, ետիդ անդունդ է: ...Վե՛ր, մազլցե վե՛ր»³²: Ձգտիր դեպի «ձյունե գազաթնները», ինչ փոյթ, թե անկարելի է հասնելը: Ինչ փոյթ, թե «բոլոր գազաթններուն ալ աս է եղածը», կարևորն այն է, որ քայլես դեպի վեր, «մնացածը բոլորովին ոչինչ է»: Կյանքի իմաստը անդուլ-անդադար ձգտումի մեջ է: Արժեզրկվում են բոլոր նպատակները և դառնում են անկատար, երբ դառնում են իրականացված:

Յուրաքանչյուրն ինքն է ընտրում իր ճանապարհը: «Եթե դուք ուզում եք բարձրին հասնել, ապա օգտվեք սեփական՝ ոտքերից: Մի՛ թույլ տվեք ձեզ վերև տանել, մի՛ նստեք այլոց մեջքերին և գլուխներին»³³, – ուսուցանում է Նիցշեի Ջրադաշտը: Այդ գաղափարն է զարգացնում նաև Վանահայրը Լ. Շանթի «Հին աստվածներին» մեջ. «Կարծես կապը կիյնա աչքերես: Ի՞նչպես է եղեր, որ ես չեմ հասկցեր այսքան պարզ բանը, այսքան ակնհայտնի: Մինչև հո՛ս, մինչև անապատ կրցեր ենք մենք միասին: Մինչև հոս ես կրնայի բերել ձեզի, մինչև հոս կարելի է բերել մարդը, բայց հոսկե անդին... հոսկե անդին մարդ ինքը պիտի երթա»³⁴ (ընդգծ.՝ Յու. Հ.): Նրանք, ովքեր արդեն հասել են իրենց նպատակին, ում բավարարում է իր ձեռք բերածը, կարող են մնալ, կարող են մտնել իրենց Եկեղեցին. «Գացե՛ք, դացե՛ք ներս. ան կուտա ձեզի անվերջ աղոթքներ ու մխիթարանք. ան կբանա ձեզի արքայութեան դռները. կազատե ձեզի բոլոր սատանաներեն, ան ձեզի ձեր հացն ալ կուտա ու ձեր հանգիստը»: Սակայն հանգիստ է որոնում միայն նա, ով հոգնել է, ում ուժերը սպառվել են արդեն, ում ե-

²⁹ Նույն տեղում, էջ 564:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 530:

³¹ Նույն տեղում, էջ 563:

³² Նույն տեղում, էջ 512–513:

³³ Յ. Ն. Ի. ց. Ե. նշվ. աշխ., էջ 320:

³⁴ Լ. Շ. ա. ն. թ. նշվ. աշխ., էջ 429:

րազները թևաթափ են եղել և նպատակը դարձել է իրականություն: Վանահոր փնտրածը դա չէ. «Իմ փնտրածս աշխատանքն է, ներքին անդուլ ու անկաշկանդ որոնումը՝ ներքին անվերջ նվաճումները բարձրունքեբարձրունք, պարիսպե-պարիսպ, տարակուսներու անդունդներուն վրայեն, ելքերով ու անկումներով: անդադար խոյանք մը դեպի ճամարտությունը»³⁵: Նույն գաղափարն է արտահայտում նաև «Կայսր»-ի հերոսուհին՝ Հաննան: Նրա համար գոհաբերություն պատրաստ երիտասարդը ցանկանում է նրա հետ միասին բարձրանալ «մինչև ձյունները, մինչև գագաթը...», մինչդեռ Հաննան մերժում է նրան. «Ձեմ ուզեր: Ես մինակ պիտի բարձրանամ գագաթը»³⁶, և դա ոչ միայն նրա համար, ինչպես Կայսրն է ասում, թե «երկու հոգիի տեղ չկա՝ այսքան բարձրերը...»³⁷, այլև, որ կա մի սահման, մինչև ուր կարելի է գնալ ուրիշների հետ, կարելի է գնալ հետևելով ուրիշներին, մինչդեռ այդ սահմանից հետո յուրաքանչյուրն անցնում է իր ճանապարհը: Առաջինը հատուկ է միջակություններին, երկրորդը՝ ընտրյալների ճանապարհն է: Որովհետև մինչև մի որոշակի սահման բոլորի ուժերն էլ կարող են ներել, այդ սահմանից հետո է, որ զգալի է դառնում իրական ուժը. «Ուժի ավելցուկն է ուժի ապացույցը» և ընտրյալների մենաշնորհը: «Եվ այսպես է միշտ թույլ մարդկանց տեսակը. նրանք կորչում են իրենց ճանապարհներին: Եվ ի վերջո նրանց հոգնությունը հարց է տալիս. «Ինչի՞ համար երբևէ քայլեցինք ճանապարհներով: Ամեն ինչ միևնու՛րն է»³⁸, — ասում է Նիցշեն:

Կյանքն անընդհատ շարժում է ու անընդհատ պայքար: Նրանք, ովքեր հոգնում են այդ պայքարի մեջ, իրենց դիրքերը զիջում են նրանց, ովքեր ուժի ավելցուկ ունեն ու պայքարի կամք: Հետևաբար, այն ո՞վ է, որ խոսում է խնայելու մասին. «Երբե՛ք, որդիներս. կյանքի կռվին մեջ չխնայեք երբե՛ք և ո՛չ ոքի: Խնայելը թուլություն է, մեղքնալը պարտություն: Ջարկե՛ք, ով ձեր դեմն է, ով ձեր ճամփան կգոցե»: Ընդհանրացումը հստակ է. «Ով որ քեզի կարգիլե՛ք ու թշնամիդ է»³⁹: Այսպես է ասում «զորություն և ուժի» քարոզիչ Իշխանը: Նրանք, ովքեր նետել են իրենց զենքերն ու փախել «կյանքի կռվեն», պիտի ըմբռնեն ու հասկանան, որ «Տիրոջ սեղանին վրա, ա՛յ թշվառ, ոչինչ չի ստացվիր աղաչանքով», որովհետև, ինչպես Գ.Նոթեհն է բանաձևում. «Քաջերին, միայն քաջերին է լսում և զորավիգում պատերազմների քմահաճ Աստվածը»⁴⁰: Հզոր անհատականությունների համար չկա որևէ սահման: Յուրաքանչյուր սահման նրա համար է, որ հաղթահարվի, ինչպես ամեն ամրոց, որ պետք է նվաճվի: «Բայց ես ատեր եմ միշտ բոլոր սահմանները, թե՛ հին, թե՛ նոր»⁴¹, — հայտարարում է Օհան Գուրգենը, որովհետև հզորներն իրենք են գծում սահմանները և չեն հանդուրժում, երբ սահմանները գծում են ուրիշները: «Քանզի բարձրա-

³⁵ Նույն տեղում, էջ 429:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 492:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 458:

³⁸ Ֆ. Նիցշե. Նշվ. աշխ., էջ 234:

³⁹ Լ. Մանթ. Նշվ. աշխ., էջ 406-407:

⁴⁰ Գ. Նոթեհն. Հատընտիր. Երևան, 2001, էջ 28:

⁴¹ Լ. Մանթ. Նշվ. աշխ., էջ 462:

գուցն մարդը երկրի երեսին նաև պեաք է բարձրագույն տերը լինի»⁴², – հայտարարում է Զրադաշտը:

Անդրադառնալով Շանթի ստեղծագործությունների աշխարհայացքային խնդիրներին, Մ. Իշխանը նկատում է, որ «իր ձգտումն էր, ամեն բանն առաջ, պայքարի, հավատքի, գործի ընդունակ մարդիկ պատրաստել: Զորեղ անհատականություններ, որոնք ըլլային գաղափարասուլաշտ՝ առանց երազամոլության, և իրատես՝ առանց նյութին կապվելու: Բնության հետ հաշտ, չափագրաց, հավասարակշիռ խառնվածքներ, որոնց կամքը և նստակալը տկարություն չճանչնար»⁴³: Այդպիսին են Շանթի դրեթե բոլոր հերոսները, բնականաբար, չի կարելի համաձայնել Ա. Տերտերյանի հետ, երբ նա Լ. Շանթին ներկայացնում է որպես «Սեուի և դասալքության երդիչ»: Հիմք ընդունելով Շանթի հերոսների սկզբնական նստակալներից հրաժարումը, ինչպես, ենթագրենք «Երազ օրերի», «Դարձի», «Դուրսեցիների» կամ «Հին աստվածների», որոնք կարողանում են ժամանակին հրաժարվել այն ճանապարհից, որն ընտրել էին որպես նստակալ, Ա. Տերտերյանը գրում է. «Դասալքը բնավորության դիսցիպլինա չունի, նա ծայրահեղությունների մարդ է, ուրեմն և վստահորեն նրա վրա հենվել չի կարելի, նրա այսօրվան պաշտամունքի և վաղվանի միջև ցատկումներն էլ միշտ հնարավոր են, այսօրվան աստվածներին նա միշտ էլ կարող է դավաճանել և որդեգրվել ուրիշ աստվածների և միշտ էլ նրա հոգու և մտքի մեջ կգտնվեն յուր այդ քայլը գովաբանելու, արդարացնելու համար պաշտպանողական խոսքեր»⁴⁴: Բայց մենք հարցնում ենք՝ միթե՞ դասալքություն է, երբ պատանին՝ դեռևս անգիտակից հայտնվելով եկեղեցու և հոգևորականների մեջ, ինչպես Սիրաբյանի («Դարձ») կամ Աբեղայի («Հին Աստվածներ») գեպքում է, ըմբռնելով իր իսկական կոչումը՝ հրաժարվում է իր նախկին կոչումից: Իհարկե՞ ո՛չ:

Ֆ. Նիցշեի նման Լ. Շանթը նույնպես կոչ է անում վեր կանգնել բոլոր պայմանականություններից, արժևորումներից, կանգնել «բարուց և չարից անդին», եթե դանկանում ենք իրականությունը տեսնել այնպես, ինչպես որ այն կա. «Մարդը միանգամայն անկատար իր է... մարդն ինչ-որ բան է, որը պետք է հաղթահարվի... Բոլոր էակները ցարդ մի բան ստեղծել են իրենցից վեր...»⁴⁵, բնականաբար, մարդը նույնպես պետք է ստեղծի մի բան, որը դերազանցելու է իրեն... Շանթը խորապես հավատում էր, որ կարելի է հասնել մարդկային անհատի և հասարակության, հետևաբար նաև հայ անհատի և հայ հասարակության բարձրացմանը, բնադանցական ամեն կարգի նախապաշարումներից և մարդկային տկարություններից անհատի աստիճանական ազատագրման, իր ներքին թշնամիներին հաղթահարելու շնորհիվ: Մարդկային անհատը ձգտում է «երազ բարձունքներու կայունյտին: Համառորեն բարձրանալ, փուլթ չէ թե նպատակակետը հեռանա: Անցնիլ լեռ մըն ալ, մաղլցիլ ժայռեր, վտանգավոր ու մահացու: Զդտիլ, ինչ փուլթ թե կարելի չըլլա հասնիլ: Իմաստը կյանքին կր կայանա

⁴² Ֆ. Նիցշե. *Նշվ. աշխ.*, էջ 373:

⁴³ Մ. Իշխան. *Նշվ. աշխ.*, էջ 90:

⁴⁴ Ա. Տերտերյան. *Լևոն Շանթ. Սէուի և դասալքության երդիչը. Վաղարշապատ, 1913*, էջ 19-20:

⁴⁵ Ֆ. Նիցշե. *Նշվ. աշխ.*, էջ 37:

անդուլ անդադար ձգտելու մեջ... առանց հասնելու գագաթը: Եթե հաջողի մարդ ավարտել նախաձեռնությունը, հարկ է քանդել, վերստին սկսելու համար»⁴⁶:

Շանթի համար «մարդը մտածող եղեգ մըն է», հետևաբար, բույսից և անասունից նա տարբերվում է իր բանականությունից, նպատակասլաց իր գործունեությունից, որը չի սահմանափակվում միայն կառուցումով, որովհետև այն մի գործընթաց է, որը եթե անգամ ունի սկիզբ, ապա չունի վերջ, որովհետև վերջ չունի կատարելության ճանապարհը... «Հին աստվածներին» վանահայրը, որի կերպարի մեջ առկա է նաև Նիցշեի Զրադաչտը, ասում է. «Մարդս ի՞նք միայն կրնա շինել իր Աստծուն նվիրված տաճարը, ի՞ր մեջքովը, ի՞ր ձեռքերովը, ի՞ր խելքովը»: Անընդհատ, առանց ավարտի... «Կուզեիր, որ վերջ ունենար: Քանի կապրինք՝ շինենք պիտի. սիտի շինենք մեր Աստծուն իր տաճարը. շինենք ու վիլի, շինենք ու քանդենք, շինենք ու շինենք միշտ, բայց երբեք, երբեք չավարտենք: Հենց որ ավարտի, ալ տաճար, չէ Աստծու, այլ... կոտորուն»⁴⁷ (ընդգծ.՝ Յու. Հ.): Ինքը պետք է կառուցի իր Աստծո տաճարը, ինքը պետք է անցնի իր ճանապարհը, ինքը պիտի հաղթահարի իր անսպասելի, որովհետև յուրաքանչյուրի անսպասելի իր անսպասելի է, միայն իրեն հատուկ փուլ ու տատանակով, իր դժվարություններով, հետևաբար նաև հաղթահարումի պատճառած մեծ հաճույքներով: Ինքը պիտի կատարելագործի իր էությունը և ձգտի դեպի վեր... «Պետք է, որ գուն անգամ մը գոնե տենչաս ու չունենաս, ձգտիս ու չհասնիս, ծարավիս ու չհագնաս: Կուզեմ որ գոնե անգամ մը չհասնիս Պետքար լեռան գագաթը»⁴⁸ (ընդգծ.՝ Յու. Հ.), որպեսզի շուրջ միայն դիակներ չտեսնես, որ քեզ չլիվա, «Եթե ինդճ բան մըն է այս բոլորը և չի արժեր ոչինչ»: «Պետքար լեռան» գագաթը ցանկալի է, ինչպես ցանկալի է «նվաճված» ամեն գագաթ, սակայն այդ գագաթներին հասնելու համար պիտի «հասունանալ տառապանքով», ինքնահաղթահարմամբ, ինքնամաքրումով... Որովհետև, բարձրացողը նայում է վերև, մինչդեռ նա, ով բարձրացել է, ներքև է նայում...

ФИЛОСОФИЯ ЖИЗНИ ЛЕВОНА ШАНТА

ЮРИЙ ОВАКАНЯН

Резюме

Левон Шант — один из ярких представителей армянской культуры XX века. Он писатель, драматург, педагог, философ и общественный деятель одновременно. Его художественное наследие до сих пор не изучено как следует. Тем

⁴⁶ Օ. Թ ո փ ո կ գ ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 88:

⁴⁷ Լ. Շ ա ն Թ. նշվ. աշխ., էջ 428:

⁴⁸ Լ. Շ ա ն Թ. նշվ. աշխ., էջ 496:

более не изучена его философия, что связано с идеологическими соображениями. Его философское мировоззрение развивалось, с одной стороны, по традиции армянской культуры, а с другой стороны — европейской философской культуры, в особенности, под влиянием "индивидуализма" и "поклонения силе" философии Ф. Ницше, а также по принципу абсолютизма Г. Ибсена "Все или ничего". Как замечает западноармянский писатель М. Ишхан, "философия Шанта не является "книжной" и "приобретенной в процессе учебы", она представляет позитивный образ мыслей, возникший в процессе созерцания природы. В основе его философии — жизнь. Жизнь такая, какая она есть. Всегда стремление и борьба, цель которой — это победа над собой и формирование сильной личности сверхчеловека: "Нужно непрерывно сражаться, не оглядываясь", не отступая, до "достижения цели", упорно подниматься. Смысл жизни состоит в нескончаемом непрерывном стремлении, при этом не достигая вершины. "Если ты достиг цели, закончил строить свою церковь, то нужно ее разрушить, для того, чтобы вновь и вновь строить. Стройте и разрушайте, стройте и стройте всегда, но никогда, никогда не заканчивайте строить ее. Когда закончите строить, то это уже не будет церковь... а капище".

PHILOSOPHY OF LIFE OF LEVON SHANT

YURI HOVAKANYAN

S u m m a r y

Levon Shant is one of the brightest representatives of the 20th century Armenian culture. He was a writer, a dramatist, a teacher, a philosopher, and a statesman at the same time. His rich cultural heritage has not been properly investigated yet. Even more, his philosophy hasn't been investigated which was connected with ideological considerations. His philosophical views on social reality were formed on the basis of Armenian reality and Armenian culture on the one hand and European philosophical literature on the other hand, especially, F. Nietzsche's "Honouring personality" and "Honouring strength" in philosophy, H. Ibsen's "Everything or nothing", the Principle of honouring everything. Nevertheless, as Western Armenian writer M. Ishkhan mentioned, Shant's philosophy was not "book-knowledge and book-science", but positive meditation through the nature. Life was in the foundation of his philosophy. Life in its sense is an endless yearning for fight, clearness of purpose and victory over himself and great personality- the creation of a superman. "One must fight endlessly and endlessly, go ahead, without turning back" and not yield up to the "top of the aim" and purpose, persistently go up "Even if it is impossible to reach. The sense of life is in the endless yearning...without reaching the top", but if you have got it and built it you have finished the temple of your God, then destroy it in order to build again. "Build and destroy and never stop, whenever it is constructed it is not the temple of God, but... a council".